

Ірина Яремчук

Генетично-естетичний контекст сонетного циклу Богдана Кравціва «Дзвенислава»

1962 р. у Б. Кравціва з'явився вінок сонетів «Дзвенислава», який високо оцінюють літературознавці І. Качуровський, Т. Салига, М. Ільницький, М. Слабошпицький як з боку форми, так і з боку змісту. Двома роками раніше Б. Кравців написав розвідку, присвячену творчості свого сучасника, прихильника «мистецтва рівноваги», Леоніда Мосендза. Її назва – «Леонід Мосендз і його «Останній пророк». Однак проблемно-тематичні рамки цієї статті були ширшими, аніж артикульований надтекст – у праці маємо глибокий літературний портрет Л. Мосендза-поета, насамперед сонетяра, здатного створити і сонетний вінок («Юнацька весна»).

Можливо, саме робота 1960 р. над розвідкою про Л. Мосендза, звернення до його єдиної друкованої збірки «Зодіак», що містить сонетне коло «Юнацька весна», заактуалізувала цю форму в Б. Кравціва.

Б. Кравціва (1904–1975) та Л. Мосендза (1897–1948), попри деяку віково-генераційну дистанцію, об'єднує не лише націоналістична постава і співпраця із «Вістником» Д. Донцова, чи факт еміграції, а й світоглядно-естетичні та стильові особливості. В. Державин зараховує їх до празького періоду українського неокласицизму (30-ті рр. ХХ ст.) [2, с. 196]. Щоправда, у цьому періоді не було жодного зіставлення їх навіть на жанровому рівні – у сонетарії.

Сонетарій Б. Кравціва охоплює «Три сонети» із збірки «Промені» (1930), цикл тюремних сонетів із збірки «Сонети і стро-

фи» (1933), сонети зі збірки «Глосарій» (1949–1974), а також вінок сонетів «Дзвенислава» (1962).

Увага дослідників його творчості (Т. Салиги, М. Ільницького, С. Андрусів, М. Слабошпицького) була скерована здебільшого до в'язничного сонета, його змістових домінант. Так, Т. Салига окреслив діахронні і синхронні генетичні зв'язки тюремного сонетарію Б. Кравціва із відповідним циклом І. Франка зі збірки «Із вершин і низин», а також зі збіркою В. Яніва «Сонце й грати». Лінія «Кравців – Франко» у в'язничній ліриці розгортається як лінія «учень – учитель» [6, с. 14]. У розвідці М. Ільницького взято до уваги інтертекстуальний зв'язок між тюремним сонетом Б. Кравціва та І. Франка, зумовлений тотожними біографічними колізіями митців (факт ув'язнення, той самий топос тюрми) [4, с. 140–141]. Андрусів також визнає вплив Франка на творчу інтенцію Б. Кравціва ситуативно і через тотожність біографічної ситуації – тематично і строфічно, водночас збірка «Сонети і строфи» цікавить дослідницю під кутом зору індивідуального есхатологічного міфа Б. Кравціва: «смерть героя – перебування в тюрмі, у межовому просторі, де герой повинен витерпіти фізичні й моральні страждання, і через страждання досягти зміни сутності» [1, с. 300]. Слабошпицький іменує Б. Кравціва «великим фаворизатором сонета» [25, с. 132], вділяючи йому більше «версифікаційної» симпатії, аніж Мосендзові, у розвідці про Кравціва «Колекціонер» [26, с. 328–330]. Водночас він акцентує на творчій спорідненості Кравціва-сонетиста із М. Зеровим на підставі ліричних дедикацій М. Зерову, інтертекстів [26, с. 331]. Про творче навчання у М. Рильського говорить Т. Салига у розвідці «Високе світло» [24, с. 176, 177–179], відзначаючи «вростання» Б. Кравціва «у художню практику М. Зерова» [24, с. 176]. Державин визначає творчість М. Рильського значущою для Б. Кравціва, Л. Мосендза, такою, що мала вплив на них [2, с. 196].

Відсутність зіставлень із творчістю Б. Кравціва у працях дослідників Л. Мосендза можна пояснити їхньою увагою до ровесників-пражан, чи київських неокласиків М. Рильського, М. Зерова або Ю. Клена, з яким Л. Мосендз здійснив літературну містифікацію – «Дияболічні параболи» Порфирія Горотака.

Кравців же був молодшим від Мосендза на один національно-визвольний рух.

Імена Б. Кравціва і Л. Мосендза ставлять поруч лише у випадку розмови про жанр вінка сонетів, присутній у творчості кожного.

Спробуймо окреслити лінію творчого зв'язку сонетарію та, зокрема, сонетного циклу Кравціва з Мосендзовим через призму моменту творчої інтенції, що його підказала Кравціву творчість Мосендза.

Власне літературознавча стаття Б. Кравціва про Л. Мосендза, яка відкривала видання Мосендзового роману «Останній пророк» (1960), засвідчує, що вона є для автора чимось більшим, аніж літературно-критичний супровід видання. Творчий профіль Л. Мосендза-воєнка, науковця, поета і прозаїка змальовано особливо щирими, теплими барвами, із винятковою увагою до подробиць життєпису, навіть найдрібніших деталей. Розуміємо, що Л. Мосендз був тим письменником, за творчим рухом якого естетично зацікавлений Б. Кравців спостерігав і в якого, можливо, вчився.

Саме Б. Кравців був першим, хто вказав на особливе ставлення, точніше захоплення, Л. Мосендза формою сонета. У літературному портреті Л. Мосендза він акцентує на періоді кінця 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст., який називає «періодом розквіту літературної творчості Леоніда Мосендза як поета» [6, с. XIII], що тоді на шпальгах «Літературно-Наукового Вістника» (до 1932 р.) та «Вістника» (з 1933 р.) друкує, за визначенням Б. Кравціва, «низку досконалих формально і змістово сонетів» [6, с. XIII]. Невипадково ця грань творчого обдарування Л. Мосендза стала предметом уваги Б. Кравціва, адже і його ім'я називають серед прихильників сонета.

Справді, на цей час припадає хронографія сонетарію Л. Мосендза у донцовському виданні – її межі встановив І. Набитович разом із іншими віршованими публікаціями [22, с. 205–207]. Це сонети: «Ми кажемо: «гіркий хліб вигнання...» (1925) [15], «Любов міцніша всіх міцних отрут...» (1927) [14], «Сонет співцеві» (1928) [19], «Сонет сонету» (1929) [18], «Посеред океану каравела...» (1929) [16], «Mia Stella» (1930) [17], «Буває мить,

коли душа натхненна...» (1931) [12], «Юнацька весна: вінок сонетів» (1934) [20]. 1934 р. окремим виданням вийшов цикл «Юнацька весна» із дедикацією «праматері Роду» [21]. Окремою збіркою поетична творчість Л. Мосендза вийде аж 1941 р. – під назвою «Зодіак», і вмщатиме частково його сонетний доробок 20–30-х рр., а саме: вінок сонетів «Юнацька весна» [13, с. 36–50], цикл «Сонетність» [13, с. 63–69]. Сонет також відкриває цикл «Криниця ніжності» [13, с. 70–74], у циклі «Зодіак» третій твір – сонет «Ненависть ваша поруч йде...» [13, с. 85], у циклі «Уста неціловані» знайдемо другий і останній «сонетні» твори «Лиши свої намагання, рабине...» [13, с. 89] та «Так можна вірити» [13, с. 92].

Отже, поява сонета Л. Мосендза в періодиці відбувалася із частотою – майже один раз на рік, проте Б. Кравців тримав його появу в полі зору. Не думаємо, що лише для того, аби колись у майбутньому написати про Л. Мосендза працю, як це сталося 1960 р. Розуміємо, що докладна бібліографічна поінформованість Б. Кравціва про публікації сонетарію Л. Мосендза спонукає висувати, що Кравців справді був зацікавлений саме у сонетах свого старшого колеги по перу з естетичного боку. Адже у 30-х рр. Кравців дебютує на сторінках «Вісника» зі спробами сонета [7, 8, 9, 11] і уважно стежить за новинками у цій царині.

У статті про Л. Мосендза він роздумує про особливі особистісні психологічні підстави жанру сонета. Кравців вважає, що саме сонетна форма якнайбільше відповідає характерові Мосендза, його «прецизній та організованій вдачі», його «стислому спрямуванню науковця» [6, с. XIII], яка дозволяє «примирити» власне поетичну та наукову іпостасі його особистості. Ідея «сонетності як способу світобачення», «способу поетичного буття душі» щодо Л. Мосендза супроводжуватиме згодом статтю З. Гузара про Мосендзову збірку «Зодіак» [2, с. 70].

Мосендз-поет прагне збагнути секрети жанру і прославити його. Мотив сонета для нього конденсує чи не всю «ars poetica», є магістральним:

Улюблениць мій – різьблений сонет,
Коштовний подарунок з Ренесансу.
Серед нової зброї декадансу
Блискучий все його вузький стилет.

Обчислений і точний, як бригет,
В гойданні слів сформованого трансу,
Покірний зовам кожного нюансу
Він відбива ряд дорогих силует!

Обпалений вогнем вигнання Данте,
Петрарка – дивний співністю стремлінь,
Да-Вінчі – загадка для поколінь,

Забутий Тасс... Франціск... Челіні...
Встаньте!..
Щоб світ, утрачений очам поета,
Знова ожив у дзеркалі сонета
(цикл «Зодіак») [13, с. 63].

Для такого поета культурних переживань, як Мосендз, глорифікується у жанрі сонета його здатність накопичувати і зберігати культурну традицію, тримати в собі образ «світу, втраченого очам поета» і оживлювати його. Назва жанру для Мосендза майже персоніфікує імення своїх творців «de profundis» – Петрарка, Данте... У «сонеті сонетові» поет прославляє і формальні можливості жанру, які сприяють його невмирущості навіть серед новітньої поетичної зброї. Приваблює Л. Мосендза його «математичність», і здатність «сформуванати транс» та, водночас, гнучкість, пластичність в умілих руках, навіть покірність. Таким чином у поетичній візії сонет абсолютизується.

Сонетний спосіб світобачення визначає і поезію Б. Кравціва. У нього, як і в Л. Мосендза, є мотив прославляння сонета, однак він включений у контекст генеральної теми усвідомлення свого творчого призначення, естетичного ідеалу. Саме тому виринають імена поетів, важливих для Кравціва своїм і версифікаційним досвідом, і світоглядними настановами:

Служу Камені знов. Віршую водно й тільки.
І друзями мені: Овідій, ніжний Рільке,
І Рильський, і Зеров, Олександрійський вірш
Переманив мене, подобався найбільш...
[10, с. 151].

Невипадково у творі виринає лексема «Камена», що має у ньому два значення – пряме, з античної міфології, музи, покрови-

тільки мистецтва, і метафоризоване, вжите також у значенні того естетичного дороговказу, що його вбачає у збірці Зерова «Камена» (1924, 1943), прикметній своїми сонетами. Отже, мікромотив сонета, як важливого атрибуту авторської версифікації, перебуває у підтексті поезії, захищений за номенами.

Уже в олександринах «Миколі Зерову» та «Барвисто на столі невістувльки та й айстри...» мікрообраз сонета є ідентифікаційною рисою поетичної сутності ліричного героя – з одного боку – в іпостасі версифікаційної авторитету М. Зерова, з іншого – в іпостасі власного портрета, маркує обрії його майстерності й покликання:

І тугу й гострий біль, тривожних днів неспокій
 Розводив гоже ти в майстерності високій
 Сонетів різьблених, станких Олександрин;
 Стоявши наче жрець – між варварів один –
 При олтарі Камен, сатрапами проклятих.
 «Миколі Зерову» [10, с. 151].

Метафора «олтар Камен» сакралізує поетичну ситуацію.

Також глорифікуються суворі формальні умови жанру, стабільність форми викликає захоплення – образ супроводжують епітети «мірянйй», «різьбленийй», водночас з останнього твору висновується думка про вершинність сонета у версифікаційній піраміді жанрів і форм.

Високо оцінюючи сонетний доробок Мосендза 20–30-х рр., Б. Кравців до цих оцінок «приєднує» і сонетний вінок «Юнацька весна»: «Першою його більшою річчю в тому напрямку був написаний 1933 р. вінок сонетів п. н. «Юнацька весна», присвячений Праматері Роду (надрукований у квітневій книжці «Вістника за 1934 рік») [6, с. XIII]. Не всі з літературного оточення вістниківців поділяли високі оцінки Б. Кравціва: у баченні Є. Маланюка, О. Теліги, науковець-Мосендз перемагав Мосендза-поета. І. Качуровський різко протиставив «Юнацьку весну» «Дзвениславі», назвавши несправедливо першу «річчю не надто високої художньої вартости», а другу «першим [вінком] під оглядом мистецької якости» [5, с. 180].

Думки Б. Кравціва частково сприймає і М. Слабошпицький у статті про Л. Мосендза «Ідеаліст», однак зазначає, що адорований

у період вісниківства жанр сонета «постійним чи улюбленим його жанром не став». Дослідник поділяє погляд Б. Бойчука і Б. Рубчака на єдиний вінок сонетів із поетичної спадщини Л. Мосендза «Юнацька весна», де поет «продемонстрував якщо не натхнення, то бодай систематично проведену філософську думку із певним відтінком містицизму» [25, с. 132].

Мотив прославляння роду – наскрізний у Кравцівському циклі «Дзвенислава». Тут «особистісна пам'ять митця сягає своїх витоків і повертається до них» [4, с. 150]. Мотив концентрується в ідеї праматері роду. Цикл написано з нагоди одруження доньки Б. Кравціва Дзенислави: «Я в батьківський весільний дар спілітаю / Вінок сонетів в день твого вінчання» [10, с. 162]. «Призначаючи цей євшан для синів та дочки..., – зазначає М. Ільницький, – поет беріг його передусім для себе, бо хто знає, чи запахне синам, які дихали зіллям чужих земель, степовий полин далекої землі раннього дитинства, яку вони ледве чи й пам'ятають...» [4, с. 146].

Автор прославляє «юнацьку весну» свої доні, день її приходу на світ – «у день весни, під образом Марії» [10, с. 154]. Ліричного адресата постійно супроводжує топос весни, що конкретизується флористичними мікродеталлями, пафос якого посилюється на тлі руйнівного соціально-історичного хронотопу твору (період другої світової війни, початок еміграції).

І в Кравціва, і в Мосендза мотив дороги виступає композиційно-організуючим чинником сонетного кола. У Мосендза хронотоп дороги пролягає через максимально-узагальнені буттєво-етичні «координати»: «Як зацвіте юнацька весна – / перед героєм стелиться дорога: / манить мета, манить досягнень змога, / дійти чи впасти!» – присяга одна...» [13, с. 36]. У Кравціва – поштовхом дороги є конкретна ситуація буття його родини, що детермінована історичними обставинами: «... з вогневії, / що поїняла оселі наші і надії / із гнізд розбитих в люту хуртовину / Повергла всіх в утечу безупинну / Під хмародерні кам'яні озії» [10, с. 156].

Образ доньки набирає значення оберегу, навіть Євшан-зілля, що зв'язує рід із енергетичним полем втраченого, покинутого Дому: «Роздзвінням сміху, радості і мрії / Була батькам ти – родові усьому» [10, с. 155]; «...У світ холодних гордоців і слави / Камінням гострим слалися дороги, /...Та завжди сміх твій з рідного

розмаю/ Дзвонив крізь сльози леготом крилатим / І в Кракові й по брукках Братіслави» [10, с. 157].

Мосендзовий образ Праматері Роду, що є адресатом вінка сонетів, має космічні, трансцендентні виміри: «...безсмертям лона свого ти міцна / Щоб... напоїти Рід з криниці, / В якій вирує вічність чарівна...» [13, с. 44]; «... Праматір'ю в космічний океан/ ти ллеш вже мого Роду вічне море!...» [13, с. 36]; «...А ти стримиш вже радісно і вільно / Праматір'ю в космічний океан...» [13, с. 48]

Він конкретизується в дев'ятому сонеті Кравцівського циклу «Дзвенислава» :

Мов у корону вербну сімсот-гілля,
Рясотну, наче сонце променисту,
Тебе вдягає повагом врочисто
Праматери роду твого із Поділля [10, с. 158]

Тобі – в вінку розмайному, щасливій –
Вона готує придане багате,
Знанням і добрим досвідом зряджає [10, с. 159]

Однак наповнений твір і оригінальними авторськими сенсами та родово-біографічною конкретикою (сонет XIII). Конкретно-чуттєва і містична єдність роду постає «цілим, окресленим, чітким священним колом» [10, с. 161], що єднає Дзвінку, її «праматірність» із «небесним світінням». Отже, глобальні мотиви роду, його жіночої першопричини і охоронниці доповнюють координати ліричної альбомно-родинної теми образом Вічності.

До речі, вперше образ праматері роду виринає у творчості Б. Кравціва у сонеті «Рід» зі збірки «Глосарій», написаної родовж 1945–1949 рр. у Німеччині (вийшла друком 1974 р.). Надтекст твору – епіграф зі збірки О. Ольжича «Рінь» («Але ростуть у присмерку нори Брати суворі і великі») – скеровує читача насамперед та таке тематичне типологічне зіставлення, однак спільний із Л. Мосендзом образ, що зринає у тексті, і є стрижневим, вписує твір в ідейне коло не лише одного автора, а загалом вістниківської поетичної традиції.

Споріднює обох сонетарів і радісно-щаслива, осяйна тональність мовлення, попри внутрішній драматичний перебіг дії в кожному вінку. Можна припустити, що цю тональність спровокувала

біблійна «Пісня Пісень». Адже у сонетному колі «Юнацька весна» Л. Мосендза присутній образ із біблійного першотексту – образ криниці води живої: «15. Ти джерело садів, Криниця води живої; Потоки, що з Ливану ринуть. . » [23, с. 742]. У VIII сонеті Л. Мосендз використовує сенс безсмертя у конструювання образу криниці Роду: «безсмертям лона свого ти міцна / ... долетить, напоїти Рід з криниці, / В якій вирує вічність чарівна...» [13, с. 44]. Роком раніше Мосендз створив цикл «Криниця ніжності», в якому цей образ провідний:

Образ криниці містить значення любові, безсмертя, ніжності, відповідно до старозавітного трактування джерела, криничної чистої води як символу любові [10, с. 431]. Епітет «замкнена» теж скеровує нас до біблійного контексту, адже поняття «запечатаної криниці» функціонувало, за спостереженням Б. Кравціва, у старозавітній час і було пов'язане з безпекою джерела в пустельних умовах .

У сонетному колі Б. Кравціва образу криниці ми не знайдемо, однак ще наприкінці 1920-х рр. він працював над переспівом «Пісні Пісень», який закінчив і опублікував 1935 р. окремим виданням, і тут присутній образ, що текстологічно відповідає протообразові: «Моя кохана – гай на Ливані / весь в обгороді, мов сад-город! / Жива криниця, що під печаттю, / Вода погожа – моя любов...» [10, с. 419]. 1938 р. він напише поезію «Мандрівне дання», в якій зрине мікрообраз криниці – «...Пив дання мандрівне – і любов, і воду / З багатьох криниць...» [10, с. 103].

Проте світлі інтонації прославляння, інтонації чистого, шляхетного замилювання дівчиною у циклі «Дзвенислава» бере початок із «Пісні пісень», думаємо, що також – і мовленнєва постава ліричного героя, втілена у формі монологу до неї.

М. Слабошпицький в розмові про версифікаційне становлення Б. Кравціва висловив думку, що «...найбільший вплив з-поміж усіх впливів на Кравцева-поета мав Кравців-читач. Це була не просто його літературна «школа», це був його «університет» [26, с. 328]. Читання Л. Мосендза на Б. Кравціва-поета також мало певний вплив. Увага Б. Кравціва до творчості Л. Мосендза, зокрема до його сонетарію, зумовлена відчуттям спорідненості. Типологічне зіставлення творчості обох митців візуалізувало

спорідненість на рівні тематичному, образному, жанровому. Як поети культурного імпульсу зачерпнули вони з одного джерела в роботі над власними сонетними колами. У певному сенсі сонети Л. Мосендза були творчим поштовхом для Б. Кравціва у роботі над вінком сонетів «Дзвенислава». В особі ж Б. Кравціва Л. Мосендз-поет мав найбільш послідовного прихильника і поціновувача.

Список літератури

1. Андрусів С. Богдан Кравців : «Назустріч радісній обманливій весні» // Андрусів С. Модус національної ідентичності : львівський текст 30-х років ХХ ст. : монографія / Стефанія Андрусів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка; Тернопіль : Джура, 2000. – С. 294–305.
2. Гузар З. Леонід Мосендз-поет : збірка «Зодіак» / Зенон Гузар // Українське літературознавство: міжвідомчий наук. зб-к. – Львів, 1995. – Вип. 61. – С. 65–75.
3. Державин В. Поезія М. Зерова й український класицизм // Державин В. Література і літературознавство : вибрані теоретичні та літературно-критичні праці / Володимир Державин ; [передм. та упорядкув. С. Хороба]. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 153–196. – (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Наукове товариство імені Шевченка. Івано-Франківський осередок).
4. Ільницький М. Під рідними і чужими зорями (Богдан Кравців) // Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький. – Львів : Ін-т українознавства, 1995. – С. 133–152.
5. Качуровський І. Сонет, його історія і теорія // Качуровський І. Строфіка / Ігор Качуровський. – Мюнхен : Інститут літератури ім. Михайла Ореста, 1967. – С. 148–183.
6. Кравців Б. Леонід Мосендз і його «Останній пророк» / Богдан Кравців // Мосендз Л. останній пророк : [роман] / Леонід Мосендз ; [літ. ред.-я, вступ. ст. Б. Кравціва, прим. Ю. Герича]. – Торонто : діловий комітет для видання творів Л. Мосендза в Торонто, 1960. – С. V–XXXII.

7. Кравців Б. З сонетів : [вірші] / Богдан Кравців // Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й гром. життя. – Львів, 1933. – Р. I. – Т. ІУ. – Кн. 10 (жовт.). – С. : 705, 785, 867.
8. Кравців Б. Кишать і клубляться в'язничні двері : [вірш] / Богдан Кравців // Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й гром. життя. – Львів, 1934. – Р. II. – Т. I (січ.). – С. 2.
9. Кравців Б. Остання осінь : [вірш] / Богдан Кравців // Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й гром. життя. – Львів, 1935. – Р. III. – Т. IV. – Кн. 12 (груд.). – С. 860.
10. Кравців Б. Поезії / Богдан Кравців ; [упор., передм. Т. Салиги, прим. М. Старовойта]. – Львів : Фенікс Лтд, УПП ім. І. Федорова, 1993. – 475с.
11. Кравців Б. I. Тремким промінням сонця золототкані...; II. Утиснене в холоді, ржаві шпуги : [вірші] / Богдан Кравців // Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й гром. життя. – Львів, 1933. – Р. I. – Т. ІУ. – Кн. 11 (листоп.). – С. 785–786.
12. Мосендз Л. «Буває мить, коли душа натхненна...» : сонет / Леонід Мосендз // Студентський Вістник. – 1931. – Ч. 5-7. – С. 2.
13. Мосендз Л. Зодіак : вірші 1921 – 1936 / Леонід Мосендз. – Прага : Вид-во «Колос», 1941. – 109 с.
14. Мосендз Л. «Любов міцніша всіх міцних отрут...» : сонет / Леонід Мосендз // Літературно-Науковий Вістник. – 1927. – Кн. 4. – С. 291.
15. Мосендз Л. «Ми кажемо : «гіркий хліб вигнання...» : сонет / Леонід Мосендз // Нова Україна. – 1925. – Кн. . 1. – С. 48.
16. Мосендз Л. «Посеред океану каравела...» / Леонід Мосендз // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – Кн. 7-8. – С. 698.
17. Мосендз Л. Mia Stella / Леонід Мосендз // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Кн. 2. – С. 158.
18. Мосендз Л. Сонет сонету / Леонід Мосендз // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – Кн. 2. – С. 100.
19. Мосендз Л. Сонет співцеві / Леонід Мосендз // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Кн. 11. – С. 195.
20. Мосендз Л. Юнацька весна : вінок сонетів / Леонід Мосендз // Вістник. – 1934. – Кн. 4. – С. 241–246.
21. Мосендз Л. Юнацька весна праматері Роду / Леонід Мосендз. – Львів, 1934. – 19 с.

22. Набитович. І. Леонід Мосендз – лицар святого Граала. Творчість письменника в контексті європейської літератури / Ігор Набитович. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 222 с.
23. Пісня Пісень // Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – United Bible Societies, 1990. – С. 739–745.
24. Салига Т. З євшаном крізь долю : [Богдан Кравців] // Салига Т. Високе світло : літер.- крит. студії / Тарас Салига. – Львів : Камінь ; Мюнхен : УВУ, 1994. – С. 160–187.
25. Слабошпицький М. Ідеаліст : Леонід Мосендз // Слабошпицький М. Ф. Двадцять п'ять поетів української діаспори / М. Ф. Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2006. – С. 124–147.
26. Слабошпицький М. Колекціонер : Богдан Кравців // Слабошпицький М. Ф. Двадцять п'ять поетів української діаспори / М. Ф. Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2006. – С. 323–337.